

УДК 94(100):94(5+6)''19''(5-15)

Белкін Ю.В., Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Белкін Юрій Вікторович (1974 р.н.). Закінчив історичний факультет ОДУ ім. І.І. Мечникова у 1998 р. Аспірант кафедри нової та новітньої історії ОНУ. Тема кандидатської дисертації: *“Палестинська проблема в ООН та позиція СРСР (1945-1949 рр.)”*.

Нові документи з історії близькосхідної проблеми

Вивчення документальних матеріалів дає можливість впевнитись у значущості близькосхідної проблеми. Найбільше значення мають нещодавно опубліковані збірки документів “Радянсько-ізраїльські відносини” та “Близькосхідний конфлікт”.

Studying documents gives a possibility to make sure of the Near East problem's importance. Recently published collections of documents “Soviet-Israel relations” and “Near East conflict” are of great importance.

На сучасному етапі розвитку історичної науки учені дістають можливість уточнити, а іноді і переосмислити наново історію найважливіших подій, які відбувалися в Радянському Союзі після закінчення Другої світової війни. Причина полягає у тому, що останнім часом стають доступними деякі, раніше строго засекречені, архівні фонди. До числа таких матеріалів, які містять цікаві і до недавнього часу невідомі факти, належать видані МЗС Росії спільно з МЗС Ізраїлю збірки документів, що стосуються періоду становлення держави Ізраїль [1] і близькосхідного конфлікту [2]. Видання, що раніше виходили в Радянському Союзі в 60-80-х роках, містять тільки тексти офіційних документів радянських інстанцій, що публікувалися в радянській пресі і відображають близькосхідний напрям зовнішньої політики СРСР [3]. Нові ж публікації вигідно відрізняються від попередніх тим, що вони висвітлюють зазначену проблему більш глибоко й різнобічно. Оскільки в сучасній науковій літературі вони не піддавалися аналізу, то автор даної статті й ставить своєю метою показати їх новизну й розкрити по-новому деякі аспекти відносин СРСР та Ізраїлю.

Як відомо, радянсько-ізраїльські відносини відрізнялись особливою складністю. Не дивлячись на те, що позиція СРСР в Організації Об'єднаних Націй зіграла вирішальну роль в утворенні держави Ізраїль, відносини між двома кра-

їнами неодноразово розривалися, тому холодність в дипломатичних стосунках не могла не позначитися на висвітленні близькосхідних подій в літературі того часу, висновки та оцінки нерідко набували різко ідеологізованого характеру. У нових збірках вперше правдиво показані відносини між Радянським Союзом і Ізраїлем у всій їх суперечності і неоднозначності.

Архівні документи є більш-менш реальною картиною протиборства на Близькому Сході СРСР і Великобританії. Особливий інтерес викликає процес формування близькосхідної політики Радянського Союзу від ставки на Ізраїль як на форпост радянської політики на Близькому Сході до посилення курсу протистояння.

Оцінюючи наслідки Другої світової війни, політики замислювалися про майбутнє. Зокрема, опубліковані документи свідчать, що в сіоністському русі спостерігалися симпатії до Росії. Давид Бен-Гуріон у бесіді з послом СРСР у Великобританії говорить, що після війни Росія буде однією з трьох держав, які визначатимуть долю нового світу [4].

Позиція СРСР з палестинської проблеми розроблялася у зв'язку з тим, як проходило її обговорення на всіх рівнях. 27 липня 1945 р. комісія по підготовці мирних договорів і післявоєнного устрою, яка діяла в рамках МЗС СРСР під головуванням заступника міністра закордонних справ М.М. Литвинова, направила Й.В. Ста-

ліну, В.М. Молотову й іншим радянським керівникам записку під назвою “Палестинське питання”. У ній простежується думка, яка свідчила, що радянські політичні аналітики усвідомлювали складності проблеми майбутнього державного ладу Палестини. Англійський уряд синхронно знаходився під впливом як арабських держав, так і світового єврейства, цьому ж впливу піддавався і уряд США. Таким чином, американський уряд знаходився стосовно Палестини майже в такому ж становищі, як і англійський. Рекомендації М.М. Литвинова містили також тезу, що СРСР, вільний від арабського і єврейського впливів, може виступити як неупереджений арбітр. Це давало б йому право зробити заяву про здійснення СРСР тимчасової опіки над Палестиною до радикальнішого вирішення проблеми. “У разі відхилення радянської пропозиції, – говорилося у записці, – само собою напрошується питання про передачу Палестини під колективну опіку трьох держав – СРСР, США і Англії. Колективно ці три держави зможуть ухвалювати потрібні рішення, не віддаючи тієї данини думкам і сподіванням арабського або єврейського населення, яку вважали б для себе обов’язковим окремо англійський і американський уряди” [5].

У Москві було вирішено діяти в Палестині не безпосередньо, а через створену недавно ООН. Так, в записці заступника завідувача близькосхідним відділом МЗС СРСР М.А. Максимова від 6 вересня 1946 року знаходимо рекомендації про необхідність добиватися припинення британського мандата, виводу англійських військ і створення “незалежної Палестини на демократичній основі” через ООН [6].

Окрім цього, в даній збірці містяться документи, які говорять про можливість створення в СРСР бази для діяльності Єврейського агентства, організацію виїзду з СРСР до Палестини єврейських громадян, долю арештованих в Радянському Союзі сіоністських діячів та ін. Як писав співробітник політичного департаменту правління Єврейського агентства для Палестини Е. Епштейн, сіоністські лідери сумнівалися у тому, що зможуть одержати від радянського уряду позитивну відповідь на поставлені питання [7].

В основі політики СРСР на Близькому Сході лежало прагнення забезпечити державні інтереси: утвердитись в даному регіоні, потіснити Великобританію і не дати можливості США скористатися її ослабленням. Це підтверджують опубліковані документи: “Злободенність і гострота палестинського питання виникла і існує тому, що, по багатьох передумовах, Палестина є вузлом англо-американських суперечностей на східному узбережжі Середземного моря....Сама Палестина знаходиться не тільки на британських імперських комунікаціях, але також і на ра-

дянських лініях морського зв’язку з різними портами нашої власної країни” [7]. У зв’язку з цим спроба забезпечити для себе найсприятливіші позиції в Палестині обумовила маневрування СРСР в ООН: радянський уряд швидко відійшов від ідеї створення незалежної Палестини (як арабо-ізраїльської держави), розглядаючи її як тактичний хід.

Поза сумнівом, створення незалежної держави Ізраїль завдало нищівного удару по претензіях Великобританії на збереження свого панування на Близькому Сході. В той же час в документах виразно простежується тенденція до недовір’я як з боку радянських політиків до сіоністського руху, так і сподівань сіоністів відносно СРСР. Як писав Е. Сассон: “Нам не тільки не слід побоюватися, що росіяни займуть ворожу нам позицію, але, навпаки, існують серйозні підстави вважати, що позиція СРСР виявиться нам дружньою” [9].

Така позиція Радянського Союзу ґрунтувалася не на симпатіях до євреїв або ненависті до арабів, а на необхідності звести політичні рахунки з англійцями. Окрім цього, зразу ж після створення єврейської держави простежується ідеологічна лінія в політиці СРСР в питанні про еміграцію. Як відзначав в бесіді з послом Ізраїлю А.Я. Вишинський: “Про еміграцію годі і говорити... Радянські євреї дихають іншим повітрям, і не слід змішувати їх з євреями інших країн” [10]. У цілому прагнення Ізраїлю маневрувати між Радянським Союзом і Сполученими Штатами мало своїм наслідком, що відносини між Радянською державою та Ізраїлем в умовах “холодної війни” і тоталітаризму в СРСР приречені були стати напруженими.

Якщо збірка “Радянсько-ізраїльські відносини” дає уявлення про радянський напрямок зовнішньої політики єврейської держави, то “Близькосхідний конфлікт” характеризує радянський зовнішньополітичний курс у цьому регіоні. Архівні документи дозволили створити реалістичнішу картину взаємодії СРСР з провідними учасниками близькосхідного конфлікту. Тут йдеться про дії як безпосередніх учасників конфлікту, так і інших зовнішніх сил, які значно впливали на зародження і розвиток арабо-ізраїльської конфронтації. Зокрема, документи збірки свідчать, що радянська близькосхідна політика не могла більше стримувати відцентрові сили усередині регіональних компартій (розбіжності між арабськими та єврейськими комуністами) [11] і про необхідність пошуку інших сил, здатних стати дієвим інститутом для проведення радянського курсу.

Загальновідомо, що СРСР зіграв одну з провідних ролей в створенні єврейської держави. Значна частина документів збірки, датованих кінцем 40-х – початком 50-х років ХХ ст., лише

доводять дану тезу. Цікавий той факт, що, незважаючи на дипломатичні відносини, які Радянський Союз підтримував тоді з більшістю арабських держав, його близькосхідний курс був направлений на розвиток відносин з єврейською державою. При цьому СРСР діяв у напрямі підтримки цієї держави при вирішенні всіх спірних питань, що виникали в ході рішення проблеми про розділ Палестини на дві держави, а також у ході першої арабо-ізраїльської війни. Про це свідчать фрагменти записки члена делегації СРСР на третій сесії ГА ООН С.К. Царапкіна “Висновки і пропозиції по доповіді посередника ООН в Палестині Бернадотта” від 1 жовтня 1948 р.” [12], довідка “Коротке зведення пропозицій, що містяться в доповіді Бернадотта, і нашої позиції” від 14 листопада 1948 р.” [13], в яких відкидалися всі пропозиції представника ООН.

Незважаючи на це, в Радянському Союзі не

були схильні вважати Ізраїль своїм безумовним союзником, зокрема через його зв'язки з впливовими єврейськими общинами, в першу чергу з американськими. Роблячи ставку на підтримку Ізраїлю (як показують документи), було ясно, що взаємодія з цією країною не стане пріоритетним напрямом радянської близькосхідної політики.

Таким чином, незважаючи на деякі недоліки або погрішності даних збірок, опубліковані матеріали дозволяють по-новому осмислити і проаналізувати події, які відбувалися на Близькому Сході у момент становлення еволюції арабо-ізраїльського конфлікту. Дані документи дають можливість переоцінити близькосхідну політику Радянського Союзу з'ясувати, якими насправді мотивами керувався радянський уряд під час формування його позиції відносно арабо-єврейських суперечностей.

Література

1. Советско-израильские отношения: Сб. документов. Т. I, II. – М., 2000.
2. Ближневосточный конфликт: Документы. Т. I, II. – М., 2003.
3. СССР и арабские страны. 1917-1960. – М., 1960; СССР и ближневосточное урегулирование. 1967-1988. – М., 1989.
4. Советско-израильские отношения. – Т. 1. – С. 24.
5. Там само. – С. 43.
6. Там само. – С. 121.
7. Там само. – С. 37-38.
8. Там само. – С. 139-141.
9. Там само. – С. 155.
10. Там само. – С. 320-321.
11. Ближневосточный конфликт. Документы. Т. I. – М., 2003.
12. Там само. – С. 58-60.
13. Там само. – С. 78-81.

Надійшла до редколегії 15.09.2006 р.